

Eugen SIMION

Cantemir, moralistul (III)

Abstract

The author discusses Dimitrie Cantemir's personality, insisting on the moral characteristics of his writings. Ruler of Moldavia (1693, 1710-1711), he is very little known outside Romania, by Turks and Russian savants. The prince was a humanist, composing theological, scientific and historic works. We examine the sources used by Cantemir in some of his books, highlighting the way he renewed Romanian language of the 17th century.

Keywords: Dimitrie Cantemir, moralist, Ion Neculce, Moldavia, Berlin Academy, Peter II.

Finețea moralistului Cantemir se vede mai bine în *Istoria ieroglică*, mai precis în numeroasele paranteze din interiorul discursului literar. Acestea formează un al doilea roman, l-am putea numi, un metaroman moralistic, care însoțește și în anumite locuri dublează narațiunea propriu zisă. Tehnica este simplă și, odată fixată, autorul nu se abate de la ea pe tot cuprinsul acestei lungi alegorii. Personajele țin discursuri și, comentându-le, naratorul pune în paranteză opiniile sale numite „sentenții”... Numărul sentențiilor este, repet, foarte mare și se pot citi la rând ca un roman filosofic. Nu toate sunt, de bună seamă, originale, dar ce este cu desăvârșire nou și personal în cultura medievală unde nu există noțiunea de proprietate intelectuală? Așa că romancierul – moralist, preocupat să-și judece personajele (păsările și animalele care încearcă să pună la cale statutul unei împărății comune), ia sentenții de pe unde găsește și le comunică în limbajul său cărturăresc împodobit pe care Nicolae Iorga îl găsea nepotrivit. Aceste maxime, în număr de 760, după cum precizează chiar Cantemir în prefață („putea-le-am dzice cuvinte alese”) circula în epocă și, studiindu-le originea și

caracterul, Nicolae Stoicescu le împarte în trei categorii: 1) populare, 2) culte și 3) creații proprii*. Unele dintre proverbele populare, arată autorul citat, sunt turcești sau de origine polonă, cele mai multe sunt, evident, românești și circulă și azi („cum îți așterni, așa vei dormi”, „socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din târg etc.). Celelalte, maximele de origine cultă, sunt scoase din Aristot, Cicero, Horațiu etc.

În studiul de față, interesează mai puțin originea acestor „sentenții”, cât limbajul lor și, pe cât este posibil, finețea gândirii moralistice, nota personală a *zicerii*. Vocabularul *zicerii* în roman cuprinde noțiuni cu precădere de ordin etic și altele din sfera retoricii, logicii și a filosofiei, cum ar fi „o aporie ipohetică”, „polinodie ritoricească” etc. Sunt în *Istoria ieroglică*, în seria sentenților din paranteze și chiar în textul ficțiunii propriu zise, și construcții lexicale pe care prozatorul le numește într-un rând „învălătucitele cuvintele hrismosului” (oracolului). Pentru a le înțelege, trebuie să cercetezi glosarul întocmit de editori. Le poți, totuși, aproxima din cotext. Toate intră în scenariul și limbajul acestei narațiuni alegorice care are, în afară de dimensiunea

* Introducere la *Istoria ieroglică*, cf. D. Cantemir, *Opere*, Academia Română, Univers Enciclopedic, 2003.

moralistică de care am amintit, și o latură ezoterică susținută de numeroase aluzii, pilde, comparații complicate, *hrism-uri* (*hrismos-uri*) îmbrobodite, învălătucite. Ce comunică ele și în ce măsură le putem include într-o antologie a literaturii moralistice pentru care românii au, în genere, predilecție? Scrise cu grija, repet, de a nu „beteji și juli” cinstea și adevărul, maximele lui Cantemir reformulează adesea proverbele populare sau, când nu inventează altele, nuanțează prin referințe inedite pe cele luate din scrierile clasicilor. Iată, o primă reflecție, despre gâlceavă: „că gâlceava lungă atocma iaste ca boala hronică”, sau alta despre gândul rău care roade pe dinăuntru: „că precum iaste suflarea la cărbunele acoperit, așa iaste certarea la inima într-ascuns dată răutății”.

Judecata filosofului atacă și statutul omului politic care, rău văzut de ai lui, nu poate aștepta iubire și respect de la alții: „că cine niamului său iaste urâcios, cum poate fi streinilor dragăstos? Și a căruia răutăți pământul său a le sufferi n-au putut, cel strein cum le va putea răbda?”. O remarcă valabilă și azi în lumea politică. Despre efectele invidiei asupra spiritului, Cantemir folosește o comparație marină: „că precum arșița soarelui pelița mută din albă în neagră, așa pizma inimii mută gândul din bun în rău”, iar în ce privește ideea că vorba dulce care mult aduce, el vede diferențiat lucrurile și, pentru a fi înțeles mai bine, ia ca punct de referință un element din câmpul medical: „că cuvântul bun și neplăcut iaste ca doftoria grețoașă, însă folositoare în trupul bolnavului; ce la cel înțelept așa, iar la nebun iaste ca otrava în măruntaiele sănătosului.”

Când vine vorba despre lingușitorii Corbului și, în genere, despre sinceritatea supușilor puterii, Cantemir notează că aceștia din urmă spun, de frică, numai ceea ce știu că place stăpânului. Diplomatie păstrată și în timpurile moderne: „că mai toți supușii de frică obișnuiți sint nu ce adevărul, ce, ce stăpânul poștește, acela să laude și să ferească”. Morala fabulei este ca omul înțelept să nu se așeze niciodată pe „scăunașul minciunii”. Vituperată este și „neștiința cuvintelor trebuitoare” și „imple-

ticirea cuvintelor”, adică vorbirea fără rost, improprietatea termenilor, retorica individului fără minte. Cantemir pretinde ca orice discurs să nu iasă din „hotarele loghicești” și, tot el zice că, precum „știința lucrurilor iaste lumina minții, așa neștiința lor iaste întunecarea cunoștinții”... O maximă care trece de la o cultură la alta și dintr-o epocă în alta. Cantemir mai dă o variantă: „ce unde urechile adevărului sunt astupate acolea hrizmurile [profeților] să par bazne”, dar și că:

„experiența și ispita lucrului mai adevărată poate fi decât toată socoteala minții, și argumenturile arătării de față mai tari sînt decât toate chitelile”.

*

„căci voia slobodă obicinuită iaste mai mult spre rău și împotriva adevărului, decât spre bine și spre plăcerea adevărului puterea sa a-și arăta”.

*

„că zvistia iaste jiganie cu multe capete și cu toatele înghit pizmă și deodată borăsc gâlciavă și vrajbă”.

*

„că mai pre lesne iaste cuiva fără organul ochiului și fără lumina soarelui între alb și între negru a deosebi, decât fără cunoștința lucrului de vrédnic sau de nevrednic a-l alege”.

*

„că știința înțelepciunii nu în scaunele trufașe și înalte, ce în capetele plecate și învățate lăcuiește”.

*

Oprim pentru o clipă seria acestor maxime exprimate, cum zice chiar autorul, în „cuvinte cioplite și supt pilde oarecum acoperite”, pentru a face loc unui fragment mai întins în care romancierul filosof, aducând vorba de „tartarul necunoștinții”, definește categoriile științei (logicii) cu care operează, pornind de la principiul lui Socrate: „Iară celora ce niciodată pre slove au căutat, macar că viderea ochilor mai ascuțită s-au păzit, însă neștiința în întunecul și în tartarul necunoștinții i-au vârat. Iar amintrilea de ar fi fost, după categoriia

ce o ați întrebat, după acéia ar fi și răspuns. Ce acmu ea la întrebarea ceinții, dă răspunderea câtinții și féldeinții. Așijderea voi o întrebați ce iaste, iară ea vă răspunde cât iaste și în ce féliu iaste (că răspunderea când nu să dă după/ întrebare, puțin deosăbêște din voroava mutului cu a surdului). Și iarăși voi o întrebați ce dzice pentru sine, iară ea vă răspunde ce cére, poftêște și pune în sine. De care lucru socotesc urechile, de grețoașă cuvintele ei, cu alt chip să vă curățiți (că pre cât greu bucatele vârtoasă stomahului slab aduc, pre atâta nesufferire aduce și cuvântul nealcătuit la uréchea bine ascultătoare). Adecă, întâi, de iaste cu puțință, așeși de tot și întrebarea voastră și răspunderea ei de tot să să curme (că sufletul înțelept pre cât gura cuvinte réle a nu grăi, pre atâta și urechile

sfârșitul filosofiei iaste cineva pre sine ce iaste a să cunoaște), ce cum o chiamă o întrebați și de-și va ști numele, precum oarece sămn de cunoștință să fie având iaste nedéjde, de nu mai multă, încailea cât fietecare dulău numele de pe sunetul glasului își simpte. Iară de nici a numelui hiriș însămnarea în fantazie nu va fi păzit, așeși de tot nedéjdea curmați, precum de la cel neștiutoriu știință a vâna viți putea (căci vânătorul științii socoteala, iară măiestriile simțirea iaste)."

Cantemir lămurește aici conceptele pe care le traduce din filosofii greci (*ceință*, *câtință* și *féldeință*) într-o moldovenească de cabinet, voind a delimita știința de neștiință, înțelepciunea de prostie, retorica adevărului de ceea ce mai înainte numise laudele

...a pizmei, un rău răspândit și la oare de păgubitor. Într-un rând îi spune „obrinteala pizmei împruțite”, considerând că semnul unei inimi pizmuitoare ar fi „cuvintele împungătoare”, adică răutăcioase... Nu-i îndeajuns să ai fire înaltă și să spui multe, avertizează apoi Cantemir, dacă nu duci lucrurile la capăt... Ca personajul său, Cucunos, care „din fire are socoteală înaltă [...] însă multe grăiaște, dară puține isprăvește”... Este vorba, desigur, de adamismul nostru, altfel zis, de larma de a începe ceva și de lenea sau neștiința ce ne împiedică să terminăm ceea ce începem pentru că, scrie într-o propoziție Cantemir, „precum cuvântul fără știința gândului în zadar iaste, așe începătura lucrului fără cunoștința sfârșitului de răs și în deșert iaste”.

O însemnare din romanul acesta încărcat de pilde și sentenții ca un arbor falnic într-un decor auster atrage atenția că cine nu se lasă biruit de om poate fi biruit de vin care lucrează cu mâna grațioasă a femeii: „că de multe ori ce nu biruiaște omul, biruiaște pomul și împărații, carii toată lumea în robia sa au adus, pre aceiași, amintrilea nebiruiți fiind, vinul în robia sa i-au răpit și beția cu mâna muierii i-au biruit; și pre cât era întâi lăudați, pre atâta mai pre urmă s-au ocărât”.

*

Moralistul, sastisit de discursurile fătarnice din cele două partide care-și dispută puterea în fabula sa, laudă înțelepciunea tăcerii, văzând în ea capul filosofiei: („O, fericită tăcere, că întotdeauna cu tăcerea ascultăm și învățăm orice ar fi de învățat, și pururea din fântâna tăcerii cuvântul înțelepciunii au izvorât”). Firitisește cu precădere tăcerea Lupului care nu reprezintă „numai tăcerea inimoasă, ce și oarece simțire aduľmecoasă”. *Tăcere inimoasă* – splendid zis! *Simțire aduľmecoasă*? – formulă norocoasă. De remarcat, totuși, faptul că tăcerea are și ea discursul ei, mai chibzuit, mai potolit, dar se exprimă printr-un discurs, altfel nu ar fi băgată în seamă. Lupul, oricum, exprimă bine filosofia tăcerii în romanul lui Cantemir.

Lăudând capul filosofiei (tăcerea), Cantemir ridiculizează „voroava glogozită”,

adică învâlmășita, împlăcintă, pe scurt, vorba lungă, plicticoasă și inutilă: „că voroava glogozită până mai pre urmă, sau de tot în deșert, sau în gâlceavă iase, iară tăcerea cu răbdare sau în pace, sau în biruire să săvârșește”. Vorova frumoasă, în schimb, „la cei cunoscători de n-ar mai sfârși, încă mai plăcută ar fi; iară cei necunoscători mai tare dulciață în basnele băbești decât în sentențiile filosofoști află”. Este suficient ca „prin rost de bun ritor”, adică să fie cineva bun de gură și viclean, ca să câștige inima prostimii și să-ți impui părerea, căci, scrie Cantemir: „la materiile groase focul, iară la inimile proaste limba bine vorovitoare mult poate”. Înțeleptul lui Cantemir preferă, dar, să tacă în adunările gălăgioase căci: „mai prea lesne s-ar audzi voroave între ciocanele căldărarilor, decât între multe gloate a varvarilor”

și

„sămnul înțelepciunii iaste ca din cele vădzute sau audzite, cele nedvăzute și neaudzite a aduľmeca și viitoarele, din cele trecute a giudeca”.

*

„că ce iaste la muritori mai pre lesne decât cuvântul rău a grăi? Și ce iaste mai cu greu la peminteni decât cuvântul adevărului a dzice și pofta dréptei socotele a face”.

*

Multe aforisme privesc, desigur, comportamentul etic al omului și situațiile de existență fundamentale. Ce este fericirea și cât ține ea?, întreabă strategic Cantemir. Ce e fericirea nu spune deocamdată, dar spune ceva despre noroc și vechimea fericirii adevărate:

„căci fericirea adevărată cu cât să vecheste, cu atâta mai mult să féricește.”

sau

„că niciodată norocirea și mărirea unuia, fără nenorocirea și micșorarea altuia a fi nu poate.”

*

„că pofta lăcomiei cu puterea împreunată ca pojarul în iarba uscată iaste.”

*

„că sula de aur zidurile pătrunde și lăcomia își vinde neamul și moșia.”

*

„că de multe ori bucuriia mare glasul astupă și/ ciuda peste măsură mintea răzsipă.”

*

„că mai pre lesne iaste firii la Cămilă coarne să nască, decât din inima rea cuvânt sau gând bun să izbucnească.”

*

„căci capul plecat, nu numai pre cei milostivi, ce și pre cei nemilostivi pre milostivire pornește.”

și că

„inima curată mai pre lesne socotește a fi focul cu apa a să amesteca, decât cu strâmbătatea dreptatea a să călca.”

*

„că unde talpa tiranii calcă, acolo poala dreptății să calcă și unde să rup legăturile dreptății stăpânii, acolo să pun obedzile vrăjmașii tiranii.”

*

„că cine spune minciuna, întâi obrazul își rușinează, iară mai pre urmă sufletul își ucide.”

*

„că cine numai al său bine și fericire ciarcă, a tuturor răul și bezcinicia [decădere, ticăloșie] poștește”.

În fine, după ce dă atâtea sentenții folositoare, moralistul recunoaște utilitatea discuției, gâlcevii (dialecticii) și afirmă că urmează, în tot ceea ce gândește și face, făclia adevărului:

„a tot lucrul părerea părere naște – scrie el – iar știința, făclia adevărului iaste”.

*

Uneori seriosul, profundul Cantemir își pune sentențiile în fraze jucăușe, în stilul pe care îl vor folosi mai târziu Creangă și, într-o replică postmodernă, Nichita Stănescu. Un exemplu:

„că unde Leul vulturește și Vulturul leuiaște, prepelița ce va iepuri și iepurele ce va prepeliți?”

iar când fecioara Helge este măritată silit (căsătorie de interes) cu Cămila, moralistul mai găsește o dată prilejul să evoce țăriile cerului și paradoxurile lumii într-un discurs

prefăcut în care introduce, pentru mai mare efect, o notă de disperare și profeție: „O, doamne, și toți cereștii, lucru ca acesta cum și în ce chip a-1 suferi ai putut? Unde iaste cumpăna ceriului cu carea trageți și aședzați fundul pământului? O, dreptate sfântă, pune-ți îndreptariul și vedzi strâmb și cărbobe lucrurile norocului, ghibul, gâtul flo-cos, pieptul, botioase genunchile, catalige picioarele, dințoasă fălcile, ciute urechile, puchinoși ochii, suciți mușchii, întinse vinele, lăboase copitele Cămilei, cu suleaget trupul, cu albă pielița, cu negri și mângătoși ochii, cu suptiri degéțelele, / cu roșioare unghișoarele, cu molcelușe vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rătungior grămăgiorul Helgii, ce potrivire, ce asămănare și ce alăturare are? O, noroc orb și surd, o, tiran nemilostiv și păgân fără lege, o giudeț strâmb și fățarnic, pravilă strâmbă și fără canoane! Ascultați morților și priviți viilor: Cămila cu Helge să împreună, filul cu șoarecele să cunună și dealul cu valea să iau de mână. Ce uréche au audzit, ce ochiu au vădzut sau ce gură din véci lucru ca acesta au povestit? (Tacă, dară, pripitorile unde cântă ursitorile, că nici niam cu niam, nici chip cu chip, nici féliu cu féliu a potrivi caută, ce numai ce vâ face, ți lucreadză ce-i place.)”

După ce face aceste două portrete care, prin alternanța de grotesc enorm și elemente inefabile anunță tehnica de mai târziu a lui Arghezi, Cantemir încheie descrierea împreunării nefirești dintre monstruoasa Cămilă și delicata fecioară Helge cu o ceremonie rustică formată dintr-un alai de țăntări care cântă din fluier, cu greieri ce comunică prin surle și cu albine bâzâitoare, în timp ce în aer dansează mușitele și pe pământ furnicile, iar broaștele recită aceste versuri batjocoritoare, nu lipsite, totuși, de un lirism autentic:

„O, Helge, ficioară, frumoasă nevastă,
Nevastă ficioară, ficioară nevastă,
Cămila să ragă, tâlcul nu-nțăliagă.
Margă la Athina ce iaste s-aliagă.
Ficioară nevastă, nevastă ficioară,
Peste șese vremi roadă să-i coboară,
Fulgerul, fierul, focul mistuiască
Patul nevăpsit nu să mai slăvască.”

*

Poetul Nichita Stănescu a selectat din *Istoria ieroglică* un număr din asemenea sentinții, fantasme și palinodii (refrene) ritoricești și le-a transcris în versuri. Sau, cum zice el, le-a pus „la vedere”... Iată cum sună, în alcătuire nichitiană, un mic poem moralistic cantemiresc despre strădania agonisirii și grija de a nu beteji cinstea:

„Numai precum toți cei cu socoteală
în lume,
așé și eu,

nu numai pentru agonisirea,

ce și pentru paza cinstei mă nevoiesc

(căci spre agonisirea,

și câștigarea cinstei

sudorile trupului

destule sunt,

iară spre paza nebetejirii ei

lacrămi de sânge

trebuieșc”).

ori aceste însemnări despre viteza cu care
umblă cuvântul prin lume și despre
neputința de a-l mai întoarce:

„Cuvântul slobodzit mai iute decât
fierul împănat să duce

și piatra

în fundul mării aruncată

precum vreodată tot a mai ieșit

tot să nădăjduiește,

iară cuvântul grăit,

precum va fi cu puțință a să dezgrăi,

toată nedéjdea lipsește.”

și tot despre cuvânt ca instrument peda-
gogic:

„Socotesc că de multe ori
ce nu se începe cu cuvântul
să sfârșește cu bățul.”

*

Când citim aceste reflecții notate într-o limbă ce își caută încă vocabularul și fluența, luptându-se cu paradigmele „loghi-cești”, ne întrebăm, inevitabil, cât de profund și cât de european este autorul lor, născut, cum se știe, la începutul ultimului pătrar din veacul moralistilor?!... Când a apărut pe lume Dimitrie (1673), anul morții lui Molière și al Cardinalului de Retz, marii moralisti ai secolului (La Rochefoucauld, Pascal, Marchiza de Sévigné, Madame de la

Fayette, Bossuet) muriseră sau se pregăteau să-și încheie opera, iar generația enciclopediștilor nu se constituise încă. Motesequieu se naște în 1689, Voltaire în 1694, Rousseau în 1712, iar Diderot în 1713. Dimitrie, fiul moldoveanului Constantin-Voevoda, este contemporan cu Ducele de Saint-Simon (1675-1755), și se formează spiritual în ambianță elină și în tradiție bizantină în interiorul unui mediu cultural cosmopolit, cum era atunci Istambulul. El nu i-a citit, desigur, pe cei numiți mai înainte, a citit în schimb Biblia și pe filosofii vechi greci și latinși, pe câtă înscrutămeneșă posmă, pe unii dintre înțelepții răsăritului. Sursa principală a reflecțiilor sale morale este – cu precăderea *Noul Testament* – completată cu filosofia stoicilor. El discută despre *pizmă*, *trufie*, *priatin* și *nepriatin*, despre *cuvântul bun* și *vorovirea frumoasă*, despre *urechile ade-vărului* și *scăunașul minciunii*, despre *direapta socotială*, *zavistie* și, citând școala lui Dioghenis (cu „filosofia ce-i dzic cănească”), respinge individualismul agresiv, considerându-l *ticălos*...

Modelul lui este *omul virtuos* care, în bună parte, este omul religios. Acesta, s-a văzut, „nu-i scămos la minte și [nici] strâmțos la cuvinte”, știe să-și plece capul la nevoie pentru a scăpa de o mare primejdie (morală pe care românii au folosit-o des în istoria lor cruntă, morală pe care moralistii sceptici de mai târziu o condamnă cu vehemență și o consideră răul capital în comportamentului național) este *milos* (*milostivirea*, *tăcerea inimoasă*, *prudența*, *buna chiverniseală* și *buna cumpănire a spiritului* – sunt teme cantemirești ce se repetă!), are inima curată, nu se lasă ispitit de „spurcatele lumești pofte” și, în genere, de amăgirile lumii... Ca orice spirit crescut în valorile creștinismului, omul cantemirist *învață a muri*... Deasupra tuturor însușirilor, se află însă dragostea. „Pre toate biruiește dragostea”, scrie Cantemir în *Divan*. Nu prețuiește gloriile pieritoare ale lumii, dar, când văzând biografia sa, remarcăm ușor că nici el. Principele Cantemir, nu le-a disprețuit de tot din moment ce a luptat în două rânduri să fie domnul Moldovei. Când meditează

însă la înșelăciunile lumii, observăm că Principele devine sceptic și recomanda filosofia Eccleziastului. Așadar: *omul cantemiresc* iese din învățătura Bisericii și viața lui n-ar trebui să fie decât o continuă pregătire pentru întâlnirea cu judecata de apoi.

*

Când compari acest model de existență cu acela pe care îl propun, de pildă, moralistii francezi, remarci repede deosebiriile dintre omul religios din răsăritul european, aflat mereu sub vremi, așa cum îl înfățișează Cantemir, și modelul occidental (în nuanță franceză), reprezentat de *l'honnête homme*. Despre acesta din urmă, La Rochefoucauld scrie că „le vrai honnête homme est celui/qui ne se pique de rien”... Și că acela care trăiește fără nebunie (nebunia pasiunilor, desigur) nu-i atât de înțelept pe cât se crede și că „ipocrizia este un omagiu pe care viciul îl aduce virtuții” sau că „virtutea n-ar irita atât de mult dacă ea n-ar fi însoțită de vanitate”. *L'honnête homme* trebuie să aibă genul conversației, iar filosofia lui de existență se bazează pe iubire și onoare. Sunt temele ce pasionează pe moralistii secolului al XVII-lea și-i determină să scrie propoziții memorabile despre *l'amour* în toate combinațiile și în toate situațiile penibile. Căci *l'honnête homme* este un *om de lume* și orice cuvânt pe care îl pronunță trebuie să fie memorabil. Sfințenia nu este grija lui cea mai mare, nici moartea și nici judecata de apoi nu-i obsedează spiritul.

S-a observat demult faptul că în maximele lui La Rochefoucauld lipsește, în genere, reflecția religioasă. Și Cardinalul de Retz scrie în *Memoriile* sale mai mult despre conștiința omului public decât despre conștiința omului religios. Măreția celui dintâi se bazează pe știința de a alege între „marile inconveniențe” și pe maniera subtilă de a ironiza „les gens irrésolus” și „la vanité ridicule” a celor născuți „dans la basse cour” și care n-au trecut, zice Cardinalul, prin *anti-cameră*. N-au, altfel zis, o educație aleasă.

Prin încercarea de a construi o morală a omului religios, Cantemir s-ar putea înrudi,

până la un anumit punct, cu Pascal. Și acesta detestă pe omul care abuzează de cuvintele frumoase („diseur de bons mots, mauvais caractère”) și crede că pe Dumnezeu îl simți cu inima, nu cu rațiunea. Deosebirea dintre cei doi filosofi ai moralei creștine este, totuși, mare, pentru că Pascal e de părere că măreția omului este să-și gândească lucid condiția lui mizerabilă în lume, în timp ce Cantemir crede că singura demnitate a omului este să se umilească în fața lui Dumnezeu și să urmeze neabătut regulile bisericii. Pascal pune între individul pios și Dumnezeu pe Iisus, zicând că „il est non seulement impossible, mais inutile de connaître Dieu sans Jésus Christ”. O propoziție pe care Cantemir n-ar fi putut-o scrie niciodată. Nici pe cea care urmează: „Iisus va fi în agonie până la sfârșitul lumii: nu trebuie să dormim în acest răstimp”. Pascal se deosebește de Cantemir al nostru și în privința tăcerii, zicând că tăcerea este cea mai mare persecuție, („jamais les saints ne se sont tus”), în timp ce autorul *Divanului* crede că tăcerea este semnul înțelepciunii.

Cantemir nu ajunge la aceste subtilități și, la drept vorbind, nici nu-i preocupat de ele când este vorba să definească virtuțile și slăbiciunile omului. El rămâne la păcatele capitale – să le numim astfel – și toate reflecțiile sale vor să desfacă binele de rău și să readucă omul pe calea virtuților creștine, vegheate, cum spun propozițiile citate mai înainte, de *înțelepciune*, *cinste* și *dragoste* (în sens larg). Conjugate, acestea asigură onorabilitatea „celui înalt cu firea” (omul virtuos, omul respectat, omul cucernic, pregătit pentru marea încercare a morții) și trecerea lui prin „dulceața lumii”.

Mi-ar trebui timp să duc demonstrația mea la capăt și să vă conving că Principele Cantemir, omul de litere și omul de arme pe care îl laudă Voltaire, este în epoca lui și cu stilul său fastuos barochist în culori răsăritene, un moralist de clasă și că, împreună cu Miron Costin, el deschide un curent de gândire și un stil moralistic care ajunge până în modernitatea și postmodernitatea românească.

București, 24 decembrie 2010